

Yuval Noah Harari, *Nexus: A Brief History of Information Networks from the Stone Age to AI*, Vintage/Penguin Random House, Londyn–Nowy Jork 2024, ss. 495

Yuval Noah Harari, autor bestsellerów takich jak *Sapiens* i *Homo Deus* (także w formie książek obrazkowych), ponownie dostarcza fascynującej analizy współczesności w swojej najnowszej książce *Nexus: A Brief History of Information Networks from the Stone Age to AI*¹. Tym razem jego uwaga skupia się na historii i roli sieci informacyjnych i informatycznych w historii ludzkości oraz na zagrożeniach, jakie niesie ze sobą rozwój tzw. sztucznej inteligencji (AI). Rozumie tę ostatnią szeroko, często wymiennie nazywając ją algorytmami czy światem sieci komputerowych. Książka ta stanowi swoiste podsumowanie wcześniejszych prac autora, ale także dodaje nowe perspektywy na temat przyszłości technologii, zwłaszcza cyfrowych i ich wpływu na ludzkość. Harari jest historykiem, lecz analizuje współczesność, aby pisać o możliwej przyszłości — w tym sensie książka jest futurologiczna. Jako historyk autor uważa jednak, że historia to „badanie zmian. Historia uczy nas, co pozostaje takie samo, co się zmienia i jak rzeczy się zmieniają”² (s. XXX).

¹ Autor recenzji korzystał z e-booka oraz audiobooka w oryginale angielskim. Po napisaniu recenzji ukazało się tłumaczenie na język polski: Y.N. Harari, *Nexus. Krótka historia informacji od epoki kamienia do sztucznej inteligencji*, przeł. J. Hunia, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2024, ss. 600. Audiobook: Y.N. Harari, *Nexus: A Brief History of Information Networks from the Stone Age to AI*, lektor V. Athavale, Penguin Audio, Londyn 2024, 17:28 h.

² Wszystkie tłumaczenia cytatów — J.P.

Historia sieci informacyjnych

W *Nexisie...* Harari bada historię informacji i jej wpływ na rozwój cywilizacji, od małowideł naskalnych, przez dekalog i druk, po algorytmy AI. Zauważa, że podstawowym mechanizmem napędzającym ludzkość ku rozwojowi było tworzenie sieci współpracy i informacji. Te sieci budowano nie tylko za pomocą techniki (mosty i drogi, ale także wynalazki papieru czy druku), lecz również dzięki narracjom, które pozwalały ludziom tworzyć zbiorowe wyobrażenia i systemy wartości — kiedyś np. pieniądź i mitologię, a dzisiaj także kryptowaluty. Harari zwraca uwagę na to, że w przeszłości informacja nie zawsze była powiązana z prawdą. Tezą powtarzającą się w *Nexisie...* jest, że sieci informacyjne nie są oparte na prawdzie, ale na opowieściach. Prawda nabrała szczególnego wymiaru wraz z wynalezieniem nowożytnej nauki, dla której dochodzenie do prawdy to nieskończony proces, a nie oparcie się na księgach kanonicznych.

W części poświęconej historii autor przedstawia zróżnicowane przykłady, od starożytnych cywilizacji po współczesne media. Odwołuje się także do subiektywnej historii własnej ukraińsko-rumuńsko-żydowskiej rodziny. Opisuje, jak rewolucja Gutenberga, mimo że umożliwiła rozwój nauki, również przyczyniła się do rozpowszechniania dezinformacji, takich jak polowania na czarownice w XVII wieku. Harari krytykuje „naiwny pogląd na informację”, który zakłada, że więcej informacji zawsze prowadzi do większej mądrości; jest dla niego jasne — i wydaje się bezdyskusyjne — że informacja i dane nie stanowią wiedzy, a tym bardziej mądrości. Jak dowodzi historyk, sieci informacyjne mogą być równie dobrze używane do tworzenia mitów i dezinformacji, jak do rozpowszechniania wiedzy. Opisany przez Harariego konflikt zakończony masakrą Rohingjów (lub Rohinga) wiąże się z eskalacją przemocy, prześladowań i czystek etnicznych skierowanych przeciwko mniejszości muzułmańskiej Rohingja w Mjanmie (dawniej Birma). Osiągnął on szczególnie nasilenie w latach 2016–2017, kiedy to wojsko Mjanmy, wspierane przez dominujących buddystów z regionu, dokonało masowych zbrodni, w tym morderstw, gwałtów i wypędzeń. Tysiące Rohingjów zostało zabitych, a setki tysięcy zmuszono do ucieczki do Bangladeszu, gdzie żyją w obozach dla uchodźców. W *Nexisie...* Harari odnosi się do tej tragedii w kontekście roli mediów społecznościowych, takich jak Facebook, które były używane do szerzenia nienawiści i dezinformacji, co przyczyniło się do eskalacji przemocy wobec Rohingjów. Algorytmy uwielbiają *fake newsy* i natężenie emocji, zwłaszcza negatywnych.

Rola narracji w kształtowaniu społeczeństw

Jednym z centralnych tematów *Nexusa...* jest rola narracji w budowaniu struktur społecznych i politycznych. Harari wnikliwie analizuje, jak opowieści o przodkach, totemach czy duchach były w stanie połączyć rozproszone grupy ludzi i stworzyć nowe formy współpracy. Ciekawe jest to, że nie unika krytycznej refleksji nad opowieściami stanowiącymi podstawę — bliskiego rodzinnie autora — judaizmu (Pascha) czy chrześcijaństwa (Wielkanoc), nierozłącznie związanego z judaizmem. To właśnie te narracje stworzyły trzeci poziom rzeczywistości: rzeczywistość intersubiektywną, którą Harari zdefiniował jako przestrzeń, w której istnieją prawa, bogowie, narody i waluty. W tym sensie Harari walczy z jawnie cynicznym marksistowskim poglądem, że religie to „opium dla ludu” bez większego sensu. Religie z ich opowieściami pełniły funkcję spoiwa olbrzymich i rozległych społeczności, które dzięki nim działały i przejmowały władzę nad światem. Szkoda, że Harari

nie przywołuje głównego eksperta w tym zakresie, czyli Robina Dunbara z jego książką *Religijni. Jak ewolucja wierzeń wpływa na historię i kulturę człowieka?* (2023, wyd. ang. 2022).

Harari w *Nexusie...* wskazuje, że ludzkie społeczeństwa od zawsze były kształtowane przez opowieści. Opowieści te nie tylko budowały wspólnoty, ale także pozwalały na tworzenie instytucji, które istnieją wyłącznie w zbiorowej wyobraźni ludzi (np. prawa, konstytucje). Dzięki temu ludzkość była w stanie zbudować imperia, narody i religie trwające tysiące lat. Dzięki takim instytucjom — opartym na opowieściach — ludzkość mogła także przeciwstawiać się populizmom i dyktaturom.

Zagrożenia związane z AI

Podobnie jak w poprzednich pracach, Harari w *Nexusie...* porusza temat przyszłości technologii i jej potencjalnych zagrożeń. Jego wizje dotyczące sztucznej inteligencji są jednocześnie fascynujące i niepokojące. Harari ostrzega przed zagrożeniem, jakie AI może stanowić dla ludzkości, podkreślając, że technologia ta nie tylko będzie mogła manipulować informacją, ale również stworzy nowe sieci informacyjne, mogące funkcjonować niezależnie od ludzkiej kontroli, podejmować samodzielne decyzje i tworzyć nowe treści.

Historyk zauważa, że rozwój AI zbliża nas do momentu, w którym algorytmy będą decydować o naszym losie. Jego teza, że AI może samodzielnie podejmować decyzje i tworzyć idee, wywołała kontrowersje wśród krytyków — zauważają oni, iż Harari nie przedstawia wystarczających dowodów na to, że AI rzeczywiście osiągnęła taką autonomię.

W szczególności Harari przestrzega przed „kurtyną silikonową”, czyli sytuacją, w której AI przejmuje kontrolę nad sieciami informacyjnymi, blokując ludziom dostęp do prawdy. Wskazuje na przykłady z historii, takie jak masakry w Mjanmie w 2016 roku, napędzane przez algorytmy mediów społecznościowych. Facebook i Meta to prywatne przedsiębiorstwa mające do dyspozycji algorytmy potrafiące manipulować opowieściami.

Obraz wyłaniający się z *Nexusa...* jest nieco demoniczny: sieci biłkowe, ludzkie, są przeciwstawione sieciom krzemowym, autonomicznym i inteligentnym, bo przystosowującym się do zmieniającej się rzeczywistości, ale pozbawionym czucia i świadomości.

Krytyka i wnioski

Mimo licznych sukcesów Harariego jako pisarza *Nexus...* spotkał się również z krytyką. Niektórzy recenzenci, tacy jak Steven Poole, zarzucają autorowi zbytnią generalizację i apokaliptyczne podejście do przyszłości AI. Poole krytykuje Harariego za nadmierną wiarę w zdolności AI do podejmowania decyzji autonomicznych, sugerując, że przecenia on możliwości techniki. Z drugiej strony recenzja w „The New York Times” podkreśla, że *Nexus...* to książka, która — choć momentami przegadana — ostatecznie dostarcza wielu cennych spostrzeżeń na temat przyszłości technologii i demokracji. Harari, podobnie jak w poprzednich pracach, skutecznie angażuje czytelnika i zmusza go do refleksji nad fundamentalnymi kwestiami dotyczącymi naszej przyszłości.

Można byłoby też dodać, że jego pisanie jest bardzo publicystyczne i pomija choćby poważną refleksję na podobne tematy niemieckiego filozofa Byung-Chul Hana, który pisał o roli narracji i informacji w *Kryzysie narracji i innych esejach* (wyd. pol. 2024). Inną wielką przemilczaną jest Shoshana Zuboff z jej *Wiekami kapitalizmu inwigilacji. Walka o przyszłość ludzkości na nowej granicy władzy* (2020, wyd. ang. 2019). Harari głęboko angażuje się ponadto w krytykę współczesnych populizmów.

Podsumowanie

Nexus: A Brief History of Information Networks from the Stone Age to AI to ambitna próba zrozumienia roli informacji w kształtowaniu naszej cywilizacji oraz analizy zagrożeń, jakie niesie przyszłość zdominowana przez AI. Yuval Noah Harari, jak przystało na popularnego i poczytnego autora o globalnym zasięgu, prezentuje szeroki wachlarz tematów — od historii starożytnej, poprzez historię rodzinną i relacje z dyktaturami, po przyszłość techniki i ludzkości. Wszystko to sprawia, że książka jest zarówno pouczająca, jak i prowokująca do myślenia. Choć nie wszystkie argumenty Harariego są w pełni przekonujące, *Nexus...* bez wątpienia staje się ważną publikacją dotyczącą historii kultury i cywilizacji i będzie miała znaczący wpływ na debatę o przyszłości technologii i społeczeństwa. Co więcej, autor jest niezwykle czytany w literaturze pięknej, często się do niej odwołuje, przeplatając nią swoją refleksję nad faktami i stanem dzisiejszej demokracji. Jednym z odniesień, poza oczywistymi tutaj, anegdotycznie traktowanymi Orwellem czy Hellerem, jest np. *Uczeń czarnoksiężnika* Goethego, a także starożytny mit o Faetonie. Obie fikcje służą jako mądrościowa przestroga. A warto też dodać, że *Uczniem czarnoksiężnika* fascynował się już inny twórca masowej wyobraźni — Walt Disney (w słynnym filmie *Fantasia* z 1940 roku, w którym w jednej z ośmiu sekwencji w roli ucznia czarnoksiężnika występuje Myszka Miki). Masowe produkcje serialowe, takie jak *Czarne lustro* czy transmedialne opowieści *Matrixa* także znajdują się na podporządku argumentacji i wizji Harariego. Można zaryzykować twierdzenie, że to Kubrick dyskursu popularnonaukowego.

Warto wskazać ponadto, że Harari nie jest postmodernistycznym wyznawcą subiektywnej prawdy każdego: „każdy ma swoje opinie”. W całej jego książce „prawda” jest rozumiana jako coś, co dokładnie przedstawia pewne aspekty rzeczywistości. U podstaw takiego pojęcia prawdy leży założenie, że istnieje jedna uniwersalna rzeczywistość, zaś poszukiwanie prawdy jest uniwersalnym projektem naukowym: „Podczas gdy różni ludzie, narody lub kultury mogą mieć sprzeczne przekonania i uczucia, nie mogą posiadać sprzecznych prawd, ponieważ wszyscy dzielą uniwersalną rzeczywistość. Każdy, kto odrzuca uniwersalizm, odrzuca prawdę. Prawda i rzeczywistość są jednak różnymi rzeczami, ponieważ bez względu na to, jak prawdziwa jest relacja, nigdy nie może ona przedstawiać rzeczywistości we wszystkich jej aspektach” (s. 7–8). Harari przekonany jest także o unikalności ludzi i innych naczelnych, bo mają one świadomość, której odmawia on tzw. sztucznej inteligencji, bazującej na danych i informacjach.

Czyta się tę książkę długo, bo mimo że świetnie napisana, to wydaje się nieco rozgadana. Woląłem jej słuchać w formie audio podczas podróży, ponieważ język Harariego nie jest nasycony idiomami i łatwo się go pochłania. Wersja drukowana natomiast została zaopatrzona w indeks i przypisy, co dla bardziej naukowego oglądu będzie niewątpliwie przydatne.

JAROSŁAW PŁUCIENNIK

 <https://orcid.org/0000-0001-6984-7734>

Uniwersytet Łódzki

e-mail: jaroslaw.pluciennik@uni.lodz.pl